

تحلیل محتوای هوش اخلاقی در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

زهرآ غلامی^۱ © دکتر زینب السادات اطهری^۲

چکیده:

پژوهش حاضر به منظور بررسی کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی براساس مقوله‌های هوش اخلاقی بویا در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ و با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی انجام شده است. واحد زمینه پژوهش شامل متن‌ها و فعالیت‌های کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بود و واحد تحلیل شامل تم‌های مستخرج از کتابهای مطالعات اجتماعی بود که با مقوله‌های هوش اخلاقی بویا و زیرمقوله‌های متناسب با آن مرتبط شده بودند. روایی زیرمقوله‌های شناسایی شده مرتبط با مقوله‌های هفتگانه بویا را متخصصان پس از چندین مرتبه بررسی تأیید کرده‌اند. پایایی زیرمقوله‌های شناسایی شده با استفاده از ضریب اسکات، ۰/۷۷ محاسبه شده است. همچنین، داده‌ها براساس تکنیک آنالیز شانون تجزیه و تحلیل شده‌اند. طبق یافته‌های پژوهش، ۷۴۱ مصداق در کتابهای مطالعات اجتماعی شناسایی شده که بیشترین میزان فراوانی مربوط به مقوله مهربانی و کمترین میزان آن مربوط به مقوله انصاف بوده است. براساس نتایج روش آنالیز شانون، ضریب اهمیت مقوله‌های هوش اخلاقی از بیشترین به کمترین میزان توجه عبارت است از مهربانی، احترام، وجدان، بردباری، خویشتنداری، انصاف و همدلی. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که غیر از دو مقوله همدلی و انصاف، مقوله‌های مهربانی و احترام وضعیتی مطلوب و سایر مقوله‌ها نیز وضعیت متوسطی دارند، اما در انتخاب محتوای آموزشی به استمرار و توالی آنها در پایه‌های مختلف به خوبی توجه نشده است. از این رو، تدوین‌کنندگان کتابهای درسی باید ضمن توجه متوازن و متناسب به مقوله‌های هفتگانه هوش اخلاقی، به استمرار و توالی آنها نیز در پایه‌های مختلف بیشتر توجه کنند و محتوایی مناسب برای آن طراحی کنند.

کلیدواژگان: هوش اخلاقی، کتاب درسی، کتاب مطالعات اجتماعی، دوره ابتدایی

☑ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

☑ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۳۱

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول است.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و حقوق، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

۲. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و حقوق، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. (نویسنده مسئول). Email: zathari@kashanu.ac.ir

مقدمه

در دوران مدرن نظام‌های آموزشی در کنار اهداف آموزشی، اهداف تربیتی را نیز جزء اهداف و برنامه‌های مهم خود قرار داده‌اند (حسینی و وجدانی، ۱۳۹۶). در نظام آموزشی کشور ما نیز تلاش می‌شود که اهداف تربیتی در کنار اهداف آموزشی، مورد توجه قرار بگیرد. همچنین، در اسناد رسمی و بالادستی کشور به ویژه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به‌طور صریح از پرورش هوش اخلاقی^۱ نام برده شده است و از دستیابی به آن به‌عنوان یک هدف کلان یاد می‌شود (حسینی، ۱۳۹۵). انجمن نظارت و توسعه برنامه درسی (ASCD)^۲ در زمینه آموزش اخلاق، فرد اخلاقی را فردی تعریف می‌کند که دارای کرامت انسانی است، رفاه دیگران برای او مهم و ارزشمند است، منافع فردی و مسئولیت‌های اجتماعی را یکپارچه می‌کند، صداقت را نشان می‌دهد، به انتخاب‌های اخلاقی فکر می‌کند و به دنبال راه‌حلی مسالمت‌آمیز است (کلارکن^۳، ۲۰۰۹). همچنین هوش اخلاقی یکی از عواملی است که تعیین‌کننده میزان رفتارهای اخلاقی افراد و درجه آمادگی افراد برای زندگی کردن به شیوه اخلاقی است. با این وجود، گاهی بیشترین تأکید معلمان بر آموزش صرف اطلاعات و اهداف آموزشی است و کمتر فرصت پیش می‌آید که به آموزش ارزشهای اخلاقی بپردازند.

هوش اخلاقی را نخستین بار بوربا^۴ (۲۰۰۵) مطرح و وارد علم روان‌شناسی کرده است. تعریف بوربا از اصطلاح جدید هوش اخلاقی این‌گونه است: توانایی و قدرت درک مسائل درست از نادرست، به‌گونه‌ای که فرد دارای اعتقادات اخلاقی صحیح و قوی و عمل نسبت به آنها باشد و رفتاری درست و مناسب داشته باشد (کلارکن، ۲۰۱۰). هوش اخلاقی همچنین به‌منزله «توانایی شناختی برای تعیین روشی است که در آن اصول، اهداف و فعالیت‌های فردی باید تحت تأثیر هنجارهای اخلاقی انسانی به‌طور گسترده قابل اجرا باشد»، تعریف شده است (بنی‌خالد و الادمات^۵، ۲۰۱۹). ناروائز^۶ (۲۰۱۰) در تعریف هوش اخلاقی بیان می‌دارد که پیوندی میان هوش اخلاقی با احساسات و عقل وجود دارد و عمل اخلاقی به احساسات یکپارچه و هماهنگ، شهود و استدلال بستگی دارد. افرادی که از هوش اخلاقی بالا برخوردارند، کار را به‌شیوه‌ای صحیح انجام می‌دهند و رفتارهای آنها مطابق با ارزشها و اعتقاداتشان است، از عملکرد بالایی برخوردارند و همیشه کارهایشان را با اصول اخلاقی پیوند می‌دهند (پورجمشیدی و بهشتی‌راد، ۱۳۹۴). لنیک و کیل^۷ (۲۰۰۶) از پژوهشگرانی بودند که در زمینه هوش اخلاقی در سطح سازمانی مطالعه کردند. از دیدگاه آنها هوش اخلاقی شامل چهار مقوله درستکاری، مسئولیت‌پذیری، بخشش و دلسوزی است (لنیک و کیل، ۱۳۹۱؛ آذر و نامور، ۱۳۹۶). کلارکن (۲۰۰۹) نیز هوش اخلاقی را شامل سه اصل

1. Moral intelligence
2. Association of Supervision and Curriculum Development
3. Clarken
4. Borba
5. Bani-Khalid & Al-Adamat
6. Narváez
7. Lennick & Kiel

اخلاقی صدق، عشق و انصاف می‌داند که این سه اصل دربرگیرنده همه اصول اخلاقی است که در سایر مدل‌های هوش اخلاقی مطرح شده است (توپراک و کاراکوس^۱، ۲۰۱۸). اما به زعم بوربا (۲۰۰۵) هوش اخلاقی شامل هفت مقوله است که عبارت‌اند از: همدلی^۲، وجدان^۳، خویشتنداری^۴، احترام^۵، مهربانی^۶، بردباری^۷ و انصاف^۸. مقوله همدلی به همدردی با مردم و درک نگرانیهای آنان اطلاق می‌شود. مقوله وجدان به شناخت راه درست و محترمانه رفتار کردن و عمل کردن مطابق آن راه درست تعریف می‌شود. مقوله خویشتنداری به معنای مهار کردن افکار و اعمال خود به گونه‌ای که هرگونه فشار داخلی یا خارجی را متوقف سازد و به شیوه‌ای عمل کند که درست تشخیص داده می‌شود. مقوله احترام به معنای ارزش قائل شدن برای دیگران از طریق رفتار کردن با آنها به شیوه‌ای احترام‌آمیز و با ملاحظه است. مقوله مهربانی به نشان دادن علاقه به رفاه و احساسات دیگران اشاره دارد. مقوله بردباری در معنای احترام گذاشتن به حقوق همه مردم، حتی آنان که باورها و رفتارهایشان با ما تفاوت دارد تعریف می‌شود و مقوله انصاف به این معناست که انتخاب‌های فرد با سعه صدر باشد و رفتار او عادلانه و غیرمغرضانه باشد (بوربا، ۱۳۹۰).

بوربا در پژوهش‌های خود به این نتیجه رسیده که نوجوانان از کمبود هوش اخلاقی یا از دست دادن مفاهیم اخلاقی رنج می‌برند، به‌ویژه در همدلی کردن با دیگران دچار ضعف‌اند. او معتقد است که راه نجات این نسل از انحراف، در هوش اخلاقی نهفته است (صبح^۹ و همکاران، ۲۰۱۹). افرادی که هوش اخلاقی بالایی دارند، از انجام اعمال بزه‌کارانه و خلاف قانون خودداری می‌کنند. آنها مفاهیم اخلاقی مانند صبر، بخشش و خویشتنداری را می‌آموزند و از آنها در اعمال خود بهره می‌گیرند، نسبت به دیگران محبت و صمیمیت بیشتری نشان می‌دهند و با دیگران راحت‌تر ارتباط برقرار می‌کنند (حیات‌بخش و همکاران، ۱۳۹۹). نقاش‌زاده و صباحی‌زاده (۲۰۱۶) نیز معتقدند که هوش اخلاقی آموختنی است. بنابراین، معلمان و والدین می‌توانند با تشویق کردن از راه‌های مختلف به شکوفایی هوش اخلاقی در کودکان کمک کنند (تئو و کرافورد^{۱۰}، ۲۰۰۰). همچنین بهترین و طلایی‌ترین فرصت برای آموزش هوش اخلاقی به کودکان از دوران کودکی تا پایان نوجوانی است و اگر والدین و مربیان در این زمینه تعلل کنند، باعث می‌شود که کودکان در زمینه یادگیری ارزشهای اخلاقی دچار ضعف شوند و موجب شکل‌گیری عادات ناصحیح رفتاری در آینده خواهد شد (بدری‌گرگری و واحدی، ۱۳۹۴). بنابراین، خانواده‌ها باید به پرورش هوش اخلاقی در فرزندان توجه خاصی داشته باشند. نتایج پژوهش‌های اولیا^{۱۱} و همکاران (۲۰۲۱)

1. Toprak & Karakus
2. Empathy
3. Conscience
4. Self-control
5. Respect
6. Kindness
7. Tolerance
8. Fairness
9. Sobh
10. Teo & Crawford
11. Auliya

نشان می‌دهد که مراقبت مادر بزرگها و پرستاران خانگی باعث می‌شود کودک علاوه بر کشف دانش اخلاقی به تفکر در مورد آن نیز بپردازد. اما از آنجا که بیشتر وقت کودکان در مدرسه می‌گذرد و نظام تربیت‌رسمی به ویژه آموزش و پرورش ابتدایی بعد از خانواده دومین رکن اساسی در تکوین ابعاد شخصیتی دانش‌آموزان به شمار می‌رود (عابدینی‌بلترک، ۱۳۹۹)، لازم است برنامه‌ای منظم و مشخص برای تربیت مهارت هوش اخلاقی در دانش‌آموزان تدوین شود. حال با توجه به متمرکز بودن نظام آموزشی در کشور ما و نقش اساسی کتابهای درسی در جریان آموزش و اینکه مهم‌ترین روش انتقال ارزشهای اخلاقی به دانش‌آموزان محتوای صریح و ضمنی کتابهای درسی است، می‌توان پرورش هوش اخلاقی را در محتوای این کتب مورد توجه قرار داد (مظفری، ۱۳۹۹). از میان برنامه‌های درسی گوناگون، مطالعات اجتماعی^۱ حوزه‌ای مهم از یادگیری است که از تلفیق رشته‌های گوناگون به‌ویژه تاریخ، جغرافیا و تعلیمات اجتماعی به وجود آمده است. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در سال ۱۳۷۵ مطالعات اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: حوزه‌ای اصلی از یادگیری است که در ارتباط با انسان و روابط او با محیطهای فرهنگی، طبیعی، اجتماعی و تغییرات زندگی انسان در گذشته، حال و آینده می‌باشد و جنبه‌های متفاوت آن اعم از سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی را در بر می‌گیرد (راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی برای دوره آموزش عمومی (ابتدایی - راهنمایی، ۱۳۸۶). کتاب مطالعات اجتماعی می‌تواند زمینه‌ای مناسب برای پرورش مهارتهای زندگی در اجتماع، توانایی تفکر انتقادی و نقادی اجتماعی و هویت‌بخشی به فراگیران را به‌وجود آورد. برنامه‌های درسی به خصوص برنامه درسی مطالعات اجتماعی نقش اساسی در انتقال و بسط میراث فرهنگی و همچنین، تقویت درونی‌سازی اعتقادات و ارزشهای اخلاقی دارد (دائی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴).

با توجه به مطالب ذکر شده، پژوهش حاضر در نظر دارد تا به تحلیل محتوای هوش اخلاقی در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی براساس نظریه بوربا بپردازد.

در جدول شماره ۱ سوابق پژوهشی داخلی و خارجی مرتبط با موضوع آورده شده است.

جدول ۱. پژوهشهای داخلی و خارجی

پژوهشگر / پژوهشگران	سال	عنوان پژوهش	یافته‌های پژوهش
مختاری‌پور و سیادت	۱۳۸۸	مقایسه هوش اخلاقی بوربا (۲۰۰۵) و لنینیک کیل (۲۰۰۳) با دیدگاه قرآن کریم و ائمه معصومین (ع)	از بین مقوله‌های هوش اخلاقی بوربا میزان توجه به مقوله‌های وجدان، احترام، خویش‌تنداری، مهربانی و انصاف بیشتر بوده و از بین چهار مقوله هوش اخلاقی لنینیک و کیل، میزان توجه به سه مقوله درستکاری، مسئولیت‌پذیری و بخشش بیشتر بوده است.

جدول ۱. (ادامه)

پژوهشگر/پژوهشگران	سال	عنوان پژوهش	یافته‌های پژوهش
تقوی‌نژاد	۱۳۹۳	تحلیل محتوای برنامه درسی پیام آسمانی دوره متوسطه اول از حیث میزان توجه به مقوله‌های هوش اخلاقی	● در کتاب پیامهای آسمانی پایه هفتم (۴۱/۷ درصد) و در کتاب پیام آسمانی پایه نهم (۳۷/۵ درصد) به مقوله‌های هوش اخلاقی توجه شده است. در کتاب کلیات راهنمای معلم پایه هفتم (۱۰/۶ درصد) و در کتاب راهنمای معلم پایه نهم (۵۵/۷ درصد) توجه گردیده که این موضوع نشانگر کم اهمیتی به آنهاست.
زراعتی و همکاران	۱۳۹۴	بررسی میزان توجه به مقوله‌های همدلی در کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی	● در تحلیل کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم بیشترین توجه به مقوله تشویق و کمترین توجه به مقوله خنده، در کتاب پایه پنجم بیشترین توجه به مقوله هیجان‌زدگی و کمترین توجه به مقوله گوش دادن و در کتاب پایه ششم بیشترین توجه به مقوله عاطفه و کمترین توجه به مقوله تحسین شده است.
اسمعیل‌نژاد و همکاران	۱۳۹۶	دستیابی به سهم و میزان تأثیر محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی تحصیلی در آموزش و حفظ ادب و احترام در دانش‌آموزان	● این کتابها، به مقوله‌های ادب و احترام توجه کمی داشته‌اند، به گونه‌ای که بیشترین فراوانی مربوط به کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم و کمترین فراوانی مربوط به پایه چهارم است. بیشترین توجه به مقوله مسئولیت‌پذیری و کمترین توجه به مقوله‌های صداقت، مصافحه و حسن‌ظن با صفر درصد می‌باشد.
محمدزاده و همکاران	۱۳۹۸	بررسی میزان اهمیت به پرورش هوش اخلاقی در کتب مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی	● میزان اهمیت به مقوله‌های هوش اخلاقی بوربا در پایه‌های پنجم و ششم مورد قبول می‌باشد و بیشترین میزان اهمیت متعلق به مقوله مهربانی و کمترین اهمیت متعلق به مقوله انصاف است.
نامور و آذربایجانی	۱۴۰۱	تحلیل هوش اخلاقی و مقوله‌های آن براساس روایات	● هوش اخلاقی دارای چهار بعد اساسی: بعد معنوی که شامل بندگی خدا و آخرت‌گزینی، بعد اجتماعی شامل مهربانی، صداقت، عدالت و احسان، بعد شناختی که شامل شناخت خدا، علم و تفکر و تدبیر و بعد معنوی - اجتماعی - فردی که شامل خویشتنداری است.
افتخاری و همکاران	۱۴۰۱	بررسی مقوله‌های هوش اخلاقی بوربا در کتابهای خوانداری دوره ابتدایی	● توجه کتابها به مقوله‌ها به صورت متوازن نمی‌باشد و در این میان مقوله احترام بیشترین فراوانی و مقوله وجدان کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده است.
بشاره	۲۰۱۳	تأثیر یک برنامه آموزشی مبتنی بر نظریه بوربا در توسعه هوش اخلاقی در میان کودکان SOS ^۱ در اردن	● برنامه آموزشی بر عملکرد کودکان گروه آزمایش در کل نمرات مقیاس هوش اخلاقی تفاوت معناداری دارد، اما در جنسیت، این تفاوت معنادار نبود. عملکرد کودکان در سه خرده آزمون مقیاس هوش اخلاقی (احترام، بردباری و انصاف) با توجه به برنامه آموزشی تفاوت معناداری داشت.

1. Save our ship

جدول ۱. (ادامه)

پژوهشگر / پژوهشگران	سال	عنوان پژوهش	یافته‌های پژوهش
الداریه ^۱ و همکاران	۲۰۱۵	آشکارسازی سطح هوش اخلاقی کودکان اواخر دوران کودکی (۹ تا ۱۲ سال) در استان الکرك اردن	● سطح هوش اخلاقی کودکان در اواخر دوران کودکی در سطح متوسط است و تفاوت معناداری بین هوش اخلاقی فرزندان براساس (جنسیت، سطح تحصیلات والدین و اندازه خانواده) وجود ندارد.
النواسره ^۲	۲۰۱۶	هوش اخلاقی در بین دانش آموزان مستعد و عادی در مدارس آجلون ^۳ و رابطه آن با جنسیت، کلاس و پیشرفت تحصیلی	● سطح هوش اخلاقی بین دانش آموزان با استعداد و عادی بالا بود و بین هوش اخلاقی دانش آموزان با استعداد و عادی براساس کلاس و جنسیت تفاوت معناداری وجود نداشت.
ستیوان و وحیودی ^۴	۲۰۲۰	توسعه آموزش شهروندی مبتنی بر هوش اخلاقی به عنوان یک برنامه سیستمی برای فرهنگ سازی ارزشهای شخصیت اصلی در دانشجویان	● طراحی کتاب آموزش مدنی مبتنی بر اخلاق هوشمندانه و ادغام آن با مفاهیم موجود در جنبه های شهروندی، عدالت، مسئولیت و احترام برای کمک به تقویت شخصیت دانشجویان بسیار معتبر و مناسب است.

پژوهش حاضر درصدد است تا تصویری روشن از مقوله های هوش اخلاقی براساس مدل برگرفته از دیدگاه بوربا (۲۰۰۵) در کتابهای درسی پایه سوم تا ششم ابتدایی ارائه دهد. براساس هدف پژوهش، این سوال مطرح است که توجه و اهمیت به هوش اخلاقی و مقوله های آن (همدلی، وجدان، خویشتنداری، احترام، مهربانی، بردباری و انصاف) در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به چه میزان است؟

روش شناسی پژوهش

رویکرد پژوهش حاضر، جهت دار و مبتنی بر تکنیک تحلیل محتوای قیاسی از نوع تماتیک^۵ و بر اساس نظریه مایرینگ^۶ است. در تحلیل محتوای جهت دار، معتبر ساختن و گسترش دادن مفهومی چارچوب نظریه و خود نظریه مورد هدف است. نظریه از پیش وجود دارد و می تواند به تمرکز بر پرسشهای پژوهش کمک کند. این امر پیش بینیهایی را درباره متغیرها و یا ارتباط بین آنها فراهم می کند (کوهی نژاد و کوهگرد، ۱۳۹۵).

1. Aldarabah
2. Al Nawasreh
3. Ajloun
4. Setiawan & Wahyudi
5. Thematic
6. Meyering

واحد زمینه پژوهش شامل تمام متنها، پرسشها و فعالیتهای کتابهای مطالعات اجتماعی سوم تا ششم ابتدایی (منتشر شده در سال ۱۴۰۱) است که حاوی ۳۰ فصل یا بخش، ۹۱ درس و ۴۱۰ صفحه است. واحد ثبت یا تحلیل^۱، در پژوهش حاضر، مصادیق یا تمهایی است که پس از بررسی کتابهای مطالعات اجتماعی استخراج شده است و با مقوله‌های هوش اخلاقی بوربا (۲۰۰۵)، شامل همدلی، وجدان، خویشتنداری، مهربانی، احترام، بردباری، انصاف و زیرمقوله‌های متناسب با آن مرتبط شده است. به علاوه، برای تعیین حجم نمونه از روش تمام‌شماری^۲ استفاده شده است.

این پژوهش، براساس مقوله‌های هوش اخلاقی بوربا (۲۰۰۵) در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ انجام شده و مقوله‌های مرتبط با هر زیرمقوله شناسایی و در جدولی تحت‌عنوان «فهرست واریسی تحلیل محتوا» گردآوری شده است. برای تعیین روایی ابزار، متخصصان فهرست واریسی تحلیل محتوا و مقوله‌های مرتبط با آن را مورد بررسی علمی قرار دادند و پس از انجام دادن اصلاحات، تغییرات، حذف و ادغام تأیید نهایی شد. پایایی ابزار نیز با استفاده از ضریب اسکات^۳ ۰/۷۷ محاسبه شد.

پس از تهیه جدول فهرست واریسی تحلیل محتوا برای هریک از مقوله‌ها و تأیید روایی و پایایی ابزار، ابتدا کتاب مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی تحلیل شد، سپس متخصصان به منظور بررسی پایایی مصادیق شناسایی شده، فرمها را بررسی، بازنگری و تأیید کردند. بر همین اساس، محتوای کتابهای مطالعات چهارم، پنجم و ششم ابتدایی نیز مورد تحلیل قرار گرفت. در آخرین مرحله، پس از پایان تحلیل محتوای کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، مصادیق شناسایی شده هر پایه به‌طور جداگانه برای هر مقوله با حفظ ساختار جدول و به تفکیک هر پایه تحصیلی گردآوری شد، سپس برای اجرای آنتروپی شانون^۴ اطلاعات به‌دست آمده در نرم‌افزار اکسل وارد شد.

«آنتروپی نشان‌دهنده مقدار عدم اطمینان حاصل از محتوای یک پیام است و در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که به وسیله یک توزیع احتمال بیان شده باشد». این عدم اطمینان به شکل زیر نوشته می‌شود (آذر، ۱۳۸۰):

$$E = S\{P_1, P_2, \dots, P_n\} = -k \sum_{i=1}^m [P_i L_n P_i]$$

در فرمول آنتروپی شانون، I به معنای فاصله‌های مساوی با یک، K به معنای یک ثابت مثبت، m به معنای تعداد کدگذار و n به معنای مقوله است. آنتروپی شانون بیان‌کننده مقدار عدم اطمینان در یک توزیع احتمال است. به عبارت دیگر هر چه پراکندگی در مقادیر یک شاخص بیشتر باشد آن شاخص از اهمیت بیشتری برخوردار است.

1. Recoding unit

2. Census

3. Scott

4. Shannon entropy

یافته‌های پژوهش

در این قسمت ضمن پاسخ به سؤالات پژوهش و ارائه نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتابهای مطالعات اجتماعی، نتایج تکنیک آنالیز شانون و اولویت‌بندی مقوله‌ها نیز ارائه می‌شود تا بدین ترتیب مشخص شود که در کتابهای مطالعات اجتماعی بیشترین میزان توجه و اهمیت به کدام مقوله تعلق دارد.^۱

جدول ۲. میزان توجه و اهمیت به مقوله همدلی

ضرب اهمیت (wj)	بار اطلاعاتی (Ej)	درصد فراوانی	فراوانی	شماره صفحه	پایه	مصادیق ^۱	زیرمقوله‌ها
۰/۳۳۷	۰/۵۸۲	۳۸/۴۶	۱۰	۱۸	۳	جلو غصه خوردن پدربزرگ را گرفتن	تمایل به آرام کردن دیگران هنگام رنجش و آسیب
				۱۲	۵	همدلی با دیگران	
				۱۳	۵	نشستن کنار فرد غمگین	
۰/۶۹۱	۰/۴۰۰	۴۲/۳۱	۱۱	۱	۳	مواظبت از سر نوزاد	یاری رساندن به افراد آسیب‌پذیر
				۱	۳	گذاشتن دست زیر گردن بچه	
				۱۴	۵	کمک کردن در درس هنر به فرشته	
۰/۴۵۵	۰/۲۶۴	۱۹/۲۳	۵	۲۰	۳	درک محبت مادر بزرگ از سوی نوه	خرسندی از موفقیت دیگران، درک احساسات خوشایند و ناخوشایند عاطفی
				۷	۵	نشان دادن حالتهای چهره به دیگران	
				۱۴	۵	درک احساسات خوشایند و ناخوشایند و تأثیرات آن	
۱۰۰			۲۶	جمع			

تعداد کل مصادیق دریافت شده از مقوله همدلی عبارت است از ۲۶ مورد که از این تعداد بیشترین فراوانی به زیرمقوله «یاری رساندن به افراد آسیب‌پذیر» با مجموع فراوانی ۱۱ و کمترین فراوانی به زیرمقوله «درک احساسات خوشایند و ناخوشایند عاطفی» با مجموع فراوانی ۵ مربوط می‌شود.

۱. با توجه به محدودیت در حجم مطالب، تنها به ذکر تعدادی از مصادیق بسنده شده است.

در بررسی ضریب اهمیت مقوله‌های همدلی، زیرمقوله «یاری رساندن به افراد آسیب‌پذیر» با ضریب اهمیت ۰/۴۰۰ بیشترین اهمیت را دارد و سایر زیرمقوله‌های همدلی به ترتیب اهمیت عبارت از: زیرمقوله «تمایل به آرام کردن دیگران هنگام رنجش و آسیب» با ضریب اهمیت ۰/۳۳۷ و زیرمقوله «درک احساسات خوشایند و ناخوشایند عاطفی» با ضریب اهمیت ۰/۲۶۴ است.

جدول ۳. میزان توجه و اهمیت به مقوله وجدان

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
اطاعت از قوانین به دلیل درست بودن آن	وجود مقررات و باید‌ها و نیاید‌ها در هر خانه	۴۰۳	۲۷ و ۱	۱۱۳	۹۵/۷۶	۰/۹۲۹	۰/۶۶۹
	توپ بازی نکردن داخل اتاق	۳	۲۷				
	به موقع خوابیدن	۵ و ۳	۴۹ و ۲۷				
تحت تأثیر دیگران قرار نگرفتن در امور ناپسند	در تصمیم‌گیری‌ها تحت تأثیر فشارهای روانی دوستان قرار نگرفتن	۶	۲۱	۱	۰/۸۵	-	-
پذیرش پیامدهای رفتار نامناسب خود	اسراف در ورقه‌های کاغذ و به زحمت انداختن مادر برای خرید دفتر جدید	۳	۳۹	۳	۲/۵۴	۰/۴۵۹	۰/۳۳۱
	ناراحت شدن به دلیل عدم مواظبت از وسایل خود	۵	۹				
جبران آسیب عاطفی یا جسمی به دیگران	استفاده مناسب از وسایل برای خوشحالی مادر	۳	۳۹	۱	۰/۸۵	-	-
جمع				۱۱۸	۱۰۰	-	۱

از ۱۱۸ مورد به دست آمده، بیشترین فراوانی به زیرمقوله «اطاعت از قوانین به دلیل درست بودن آن» با مجموع فراوانی ۱۱۳ و کمترین فراوانی به زیرمقوله‌های «تحت تأثیر دیگران قرار نگرفتن در امور ناپسند» و «جبران آسیب عاطفی یا جسمی به دیگران» با مجموع فراوانی ۱ مربوط می‌شود. در بررسی ضریب اهمیت زیرمقوله‌های وجدان، فراوانی زیرمقوله «تحت تأثیر دیگران قرار نگرفتن در امور ناپسند» و «جبران آسیب عاطفی یا جسمی به دیگران» برابر یک بود که از فرایند تحلیل شانون

کنار گذاشته شد و از میان دو زیرمقوله دیگر، زیرمقوله «اطاعت از قوانین به دلیل درست بودن آن» با ضریب اهمیت ۰/۶۶۹ بیشترین اهمیت و زیرمقوله «پذیرش پیامدهای رفتار نامناسب خود» با ضریب اهمیت ۰/۳۳۱ کمترین اهمیت را دارد.

جدول ۴. میزان توجه و اهمیت به مقوله خویشنداری

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
عدم انتخابهای عجولانه با پیامد خطرناک (تکانشی)	سکوت حضرت علی(ع) و یارانش در ماجرای خلافت ابوبکر به دلیل عدم بروز اختلاف بین مسلمانان	۵	۹۲	۱۱	۵۰/۸۸	۰/۳۴۲	۰/۱۸۹
	دقت در انتخاب دوست به دلیل پیامدهایی آتی برای خود	۶	۱۰				
	تصمیمات ناگهانی و با عجله نگرفتن	۶	۱۸				
برنامه‌ریزی و پرهیز از تعلل ورزی در انجام دادن امور	بردن زباله‌ها در ساعات معین شده	۳	۴۰	۱۷	۲۹/۸۲	۰/۵۷۰	۰/۳۱۵
	رفتن به سوی نمازخانه و اقامه نماز پس از شنیدن صدای اذان	۴	۴۹				
	به موقع تصمیم گرفتن و موکول نکردن تصمیمات به زمان آینده	۶	۲۱				
مهار کردن امیال نفسانی	به تعویق انداختن خرید توپ فوتبال به دلیل کمک به هزینه‌های خانواده توسط سهراب	۴	۴	۲۹	۱۹/۳۰	۰/۸۹۵	۰/۴۹۵
	ساده بودن غذا، خانه و لباس پیامبر	۵	۸۷				
جمع				۵۷	۱۰۰	-	۱

کل فراوانی شناسایی شده مقوله خویش‌تنداری عبارت است از ۵۷ مورد که از این تعداد بیشترین فراوانی به زیرمقوله «عدم انتخابهای عجولانه با پیامد خطرناک» با مجموع فراوانی ۲۹ و کمترین فراوانی به زیرمقوله «مهار کردن امیال نفسانی» با مجموع فراوانی ۱۱ مربوط می‌شود. در بررسی ضریب اهمیت زیرمقوله‌های خویش‌تنداری، زیرمقوله «مهار کردن امیال نفسانی» با ضریب اهمیت ۰/۴۹۵ بیشترین اهمیت را دارد و سایر مقوله‌های خویش‌تنداری به ترتیب اهمیت عبارت از: «برنامه‌ریزی و پرهیز از تعلل‌ورزی در انجام امور» و «عدم انتخابهای عجولانه با پیامد خطرناک» است.

جدول ۵. میزان توجه و اهمیت به مقوله احترام

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
ارزش قائل شدن برای افراد، اشیا و سایر امور	شکر کردن به دلیل تولد نوزاد	۳	۳	۱۱۵	۸۷/۷۹	۰/۹۵۹	۰/۵۲۱
	دعای مادر بزرگ برای نوه	۳	۱۹				
	خوب صحبت کردن با دیگران	۵	۴				
رفتار با دیگران به گونه‌ای که دوست دارد با خودش رفتار شود	دوست داشتن همه دوستان و دوست داشته شدن توسط آنها	۳	۸	۱۰	۷/۶۳	۰/۸۸۰	۰/۴۷۹
	راستگو بودن با دیگران	۴	۳				
احترام به دیگران در سایه احترام به خود	پیدا کردن راهی برای برطرف کردن احساس غم و اندوه خود	۵	۹	۶	۴/۵۸		
	کمتر فکر کردن به ناراحتی خود با انجام کارهای شاد و کمک به دیگران	۵	۹				
جمع				۱۳۱	۱۰۰	-	۱

یافته‌ها نشان می‌دهند که تعداد کل مصادیق دریافت شده از مقوله احترام عبارت است از ۱۳۱ مورد که از این تعداد بیشترین فراوانی به زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای افراد، اشیا و سایر امور» با مجموع فراوانی ۱۱۵ و کمترین فراوانی به زیرمقوله «احترام به دیگران در سایه احترام به خود» با مجموع فراوانی ۶ مربوط می‌شود. در بررسی ضریب اهمیت زیرمقوله‌های مهربانی، مقوله «عدم خودخواهی و توجه به خواسته‌های دیگران» با ضریب اهمیت ۰/۵۱۲ بیشترین اهمیت و زیرمقوله «دلسوز و غمخوار بودن» با ضریب اهمیت ۰/۴۸۸ کمترین اهمیت را دارد.

جدول ۶. میزان توجه و اهمیت به مقوله مهربانی

زیر مقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
دلسوز و غمخوار بودن	خوشحالی پدر و مادر از دیدن کف پای نوزاد	۳	۲	۶۵	۱۹/۴۶	۰/۹۲۸	۰/۴۸۸
	شریک بودن مردم ایران در غم و شادیهای همدیگر	۴	۹۲				
	شادمانی و گریه شوق مردم به دلیل آزادی خرمشهر	۶	۱۲۰				
عدم خودخواهی و توجه به خواسته‌های دیگران	گرفتن پای نوزاد توسط پرستار هنگام به دنیا آمدن	۳	۲	۲۶۹	۸۰/۵۴	۰/۹۷۳	۰/۵۱۲
	خدمت کردن اداره پست به مردم	۳	۶۸				
	رفتن به فرودگاه برای استقبال از مسافران حج	۵	۶۳				
جمع				۳۳۴	۱۰۰	-	۱

با توجه به یافته‌ها ۳۳۴ مورد مصداق از مقوله مهربانی شناسایی شد که از این تعداد، زیرمقوله «عدم خودخواهی و توجه به خواسته‌های دیگران» با مجموع فراوانی ۲۶۹ و ضریب اهمیت ۰/۵۱۲ بیشترین فراوانی و اهمیت را دارد و زیرمقوله «دلسوز و غمخوار بودن» با مجموع فراوانی ۶۵ و ضریب اهمیت ۰/۴۸۸ دارای کمترین فراوانی و اهمیت است.

جدول ۷. میزان توجه و اهمیت به مقوله بردباری

زیر مقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
پذیرش باورهای جدید	پذیرفتن دین اسلام با آغوش باز توسط مردم ایران در زمان ساسانیان	۴	۶۲	۳	۴/۶۲	۰/۴۵۹	۰/۳۳۴
	پذیرش عقاید و آداب و رسوم ایرانیان توسط جانشینان جنگیز، هلاکو و تیمور	۵	۱۰۹				

جدول ۷. (ادامه)

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
ایستادگی در برابر نفرت، خشونت، تعصب و...	ایستادگی ایرانیان در برابر حمله اسکندر	۴	۵۷	۵۳	۷۸/۴۶	۰/۶۹۴	۰/۵۰۶
	فتح شهر مکه توسط مسلمانان	۵	۸۶				
	مبارزه مردم ایران با استعمار	۶	۱۱۰				
ارزش قائل شدن برای دیگران براساس منش آنها بدون توجه به تفاوت‌های جنسیتی، نژادی، عقیدتی و...	وجود شباهتهایی بین دوستان مانند نیاز به آب، غذا، محبت و مهربانی	۳	۸	۱۱	۱۶/۹۲	۰/۲۲۰	۰/۱۶۰
	تفاوت در تعداد اعضای خانواده بدون رجحان	۳	۱۲				
جمع			۶۵	۱۰۰	-	۱	

از ۶۵ فراوانی شناسایی شده بیشترین فراوانی به زیرمقوله «ایستادگی در برابر نفرت، خشونت و تعصب» با مجموع فراوانی ۵۱ و کمترین فراوانی به زیرمقوله «پذیرش باورهای جدید» با مجموع فراوانی ۳ مربوط می‌شود. در بررسی ضریب اهمیت مقوله‌های بردباری، زیرمقوله «ایستادگی در برابر نفرت، خشونت و تعصب» با ضریب اهمیت ۰/۵۰۶ بیشترین اهمیت را دارد و سایر زیرمقوله‌ها به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: «پذیرش باورهای جدید» و زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای دیگران براساس منش آنها».

جدول ۸. میزان توجه و اهمیت به مقوله انصاف

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
رفتار غیرمغرضانه و عادلانه در شراکت با دیگران	برادری و برابری پیام دین اسلام	۴	۶۲	۶	۶۰	۰/۷۹۰	۰/۵۵۶
	صادق بودن با دوستان در پشت سر و رعایت حقوق آنها	۶	۱۰				

جدول ۸. (ادامه)

زیرمقوله‌ها	مصادیق	پایه	شماره صفحه	فراوانی	درصد فراوانی	بار اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (wj)
حمایت از مظلومان	جنگیدن پیامبر به فرمان خدا برای حفظ دین و دفاع از مسلمانان	۵	۸۶	۴	۴۰	۰/۶۳۱	۰/۴۴۴
	حمایت کشور ایران از مظلومان و مبارزه مردم فلسطین	۶	۱۱۵				
جمع				۱۰	۱۰۰	-	۱

در بررسی مقوله انصاف ده مصداق شناسایی شد که از این تعداد، زیرمقوله «رفتار غیر مغرضانه و عادلانه در شراکت با دیگران» با مجموع فراوانی شش و ضریب اهمیت ۰/۵۵۶ دارای بیشترین فراوانی و اهمیت است و زیرمقوله «حمایت از مظلومان» با مجموع فراوانی چهار و ضریب اهمیت ۰/۴۴۴ دارای کمترین فراوانی و اهمیت است.

جدول ۹. میزان توجه و اهمیت به مقوله‌های هوش اخلاقی

مقوله‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	ضریب اهمیت (wj)	بار اطلاعاتی (Ej)
همدلی	۲۶	۳/۵۰۹	۰/۴۹۶	۰/۰۸۷
وجدان	۱۱۸	۱۵/۹۳۴	۰/۹۲۹	۰/۱۶۴
خوشتنداری	۵۷	۷/۶۹۲	۰/۷۶۵	۰/۱۳۵
احترام	۱۳۱	۱۷/۶۷۹	۰/۹۵۵	۰/۱۶۸
مهربانی	۳۳۴	۴۵/۰۷۴	۰/۹۶۸	۰/۱۷۰
بردباری	۶۵	۸/۷۷۲	۰/۹۲۲	۰/۱۶۲
انصاف	۱۰	۱/۳۵۰	۰/۶۴۸	۰/۱۱۴
جمع	۷۴۱	۰/۱۰۰	۵/۶۸۳	۱

مقوله‌های هفتگانه هوش اخلاقی

تعداد کل فراوانی مربوط به مصادیق دریافت شده از هوش اخلاقی عبارت است از ۷۴۱ مورد که از این تعداد بیشترین فراوانی به «مهربانی» با مجموع فراوانی ۳۳۴ و کمترین فراوانی به «انصاف»

با مجموع فراوانی ۱۰ مربوط می‌شود. همچنین در بررسی ضریب اهمیت مقوله‌های هفتگانه هوش اخلاقی، مقوله «مهربانی» با ضریب اهمیت ۰/۱۷۰ بیشترین اهمیت و مقوله «همدلی» با ضریب اهمیت ۰/۰۸۷ کمترین اهمیت را دارد.

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

نتایج یافته‌های پژوهش در ارتباط با مقوله همدلی نشان می‌دهد که زیرمقوله «یاری رساندن به افراد آسیب‌پذیر» دارای بیشترین ضریب اهمیت است که این یافته با نتایج پژوهش زراعتی و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد. یاری رساندن به دیگران به خصوص افراد آسیب‌پذیر در دین مبین اسلام و حتی در آموزه‌های ادیان دیگر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. علاوه بر این، توجه به آن موجب افزایش سلامت روان‌شناختی خود و جامعه می‌شود و طبق گفته بوربا همدلی احساسی قوی است که موجب درک نگرانیهای مردم و افزایش آگاهی آنها نسبت به افکار و عقاید دیگران می‌شود. همچنین کم‌توجهی به زیرمقوله «درک احساسات خوشایند و ناخوشایند عاطفی و نشانه‌های غیرکلامی دیگران» سبب اختلال در روابط میان - فردی و رشد فردی می‌شود.

در مقوله وجدان، نتایج نشان می‌دهد که زیرمقوله «طاعت از قوانین به دلیل درست بودن آن» دارای بیشترین ضریب اهمیت و زیرمقوله «پذیرش پیامدهای رفتار نامناسب خود» کمترین ضریب اهمیت را دارد. این یافته با یافته‌های پژوهش مختاری‌پور و سیادت (۱۳۸۸) همخوانی دارد، لیکن با نتایج پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱) همسو نیست. به زیرمقوله «طاعت از قوانین به دلیل درست بودن آن» دریایه سوم ابتدایی بیشتر پرداخته شده و در پایه‌های چهارم و پنجم این توجه تقریباً در حد یکسان و متوسط است. این میزان توجه موجب می‌شود دانش‌آموزان بیاموزند که باید مراقب اعمال خود باشند. به علاوه، آموزش قانونمندی در دانش‌آموزان سبب افزایش مسئولیت‌پذیری در آنها می‌شود. بوربا نیز وجدان را معرف راه درست و منصفانه برای نشان دادن فضایل صداقت، کرامت و مسئولیت می‌داند. همچنین، زیرمقوله «تحت تأثیر دیگران قرار نگرفتن در امور ناپسند» تنها یک مورد در پایه ششم آورده شده است و فقدان آن موجب می‌شود دانش‌آموز زمانی که در میان دوستان قرار می‌گیرد، نظرات دیگران را مهم‌تر از نظرات خودش تلقی کند. همین‌طور، زیرمقوله «جبران آسیب عاطفی یا جسمی به دیگران» تنها یک مورد در پایه سوم آورده شده است. کم‌توجهی به آن موجب عدم احساس پشیمانی در دانش‌آموز به دلیل اشتباه خودش می‌شود و از این رو خطای خود را نمی‌پذیرد.

نتایج تحلیل محتوا نشان داد که از تعداد کل مصادیق دریافت شده از مقوله‌های خویش‌تنداری، بیشترین فراوانی مربوط به زیرمقوله «عدم انتخابهای عجولانه با پیامد خطرناک» است که با وجود بیشترین فراوانی، کمترین ضریب اهمیت را دارد. همچنین، کمترین فراوانی نیز به زیرمقوله «مهار کردن امیال نفسانی» تعلق دارد که با وجود کمترین فراوانی، دارای بیشترین ضریب اهمیت است. یافته‌های

پژوهش حاضر با پژوهش نامور و آذربایجانی (۱۴۰۱) همسوست. توجه مناسب به زیرمقوله «مهار کردن امیال نفسانی» موجب می‌شود که دانش‌آموزان کنترل رفتار خود را بیاموزند، زیرا مهار کردن امیال نفسانی موجب پیشگیری از گناه و بی‌اخلاقی می‌شود. همان‌طور که بوربا معتقد است خویشتنداری توانایی کنترل و تطبیق خود با انتخابهای وسوسه‌انگیزی است که در نهایت ممکن است منجر به عواقب ناگوار شود. همچنین کم‌توجهی به زیرمقوله «عدم انتخابهای عجولانه با پیامد خطرناک» می‌تواند موجب آسیب جدی به خود، دیگران و حتی منجر به آسیبهای مالی شود.

در مقوله احترام، یافته‌ها نشان دادند که بیشترین فراوانی و ضریب اهمیت به زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای افراد، اشیا و سایر امور» و کمترین فراوانی و ضریب اهمیت به زیرمقوله «احترام به دیگران در سایه احترام به خود» اختصاص یافته است. یافته حاضر با پژوهشهای افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، ستیوان و وحیودی (۲۰۲۰) و بشاره (۲۰۱۳) همسوست، اما با پژوهش اسمعیل‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) ناهم‌سوست. توجه به زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای افراد، اشیا و سایر امور» سبب می‌شود که دانش‌آموزان از حقوق دیگران آگاه شوند و بتوانند فارغ از هرگونه قضاوتی به آنها احترام بگذارند. از نظر بوربا احترام موجب ارزش قائل شدن برای دیگران از طریق رفتار کردن با آنها به شیوه‌ای محترمانه و با ملاحظه است.

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، در مجموع ۳۳۴ مورد مصادیق مرتبط با مقوله‌های مهربانی شناسایی شده که از میان آنها زیرمقوله «عدم خودخواهی و توجه به خواسته‌های دیگران» بیشترین فراوانی و ضریب اهمیت و زیرمقوله «دلسوز و غمخوار بودن» کمترین فراوانی و ضریب اهمیت را دارد. نتایج پژوهش نامور و آذربایجانی (۱۴۰۱)، محمدزاده و همکاران (۱۳۹۸) و مختاری‌پور و سیادت (۱۳۸۸) با نتایج پژوهش حاضر هم‌سوست. توجه کافی به زیرمقوله «عدم خودخواهی و توجه به خواسته‌های دیگران» موجب می‌شود که دانش‌آموزان تنها به فکر خود و منافع خود نباشند، بلکه برای احساسات، نیازها و خواسته‌های دیگران نیز اهمیت قائل شوند. براساس گفته بوربا یک فرد مهربان به‌طور طبیعی علاقه واقعی به احساسات و رفاه دیگران نشان می‌دهد. از طرفی هم، توجه ناکافی به زیرمقوله «دلسوز و غمخوار بودن» موجب می‌شود که احساسات دیگران را درک نکند، بنابراین، این افراد نمی‌توانند حتی با صحبت کردن از رنج و ناراحتی دیگران بکاهند.

در زمینه مقوله بردباری بیشترین فراوانی و ضریب اهمیت مربوط به زیرمقوله «ایستادگی در برابر نفرت، خشونت و تعصب» است. کمترین ضریب اهمیت به زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای دیگران براساس منش آنها» اختصاص یافته است. نتایج پژوهش حاضر با پژوهش بشاره (۲۰۱۳) همخوانی دارد. تبیین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اهمیت دادن به زیرمقوله «ایستادگی در برابر نفرت، خشونت و تعصب» به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا ایستادگی در مقابل زورگویی و سلطه‌گری را بیاموزند. براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش یکی از ارزشهای نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی کشور کسب

روحیه ظلم‌ستیزی و ایستادگی در برابر آن است. از این رو، در مدارس زنگ ملی استکبارستیزی با هدف آشنایی دانش‌آموزان با اهمیت ایستادگی در برابر ظلم و ستم و خشونت نواخته می‌شود. بی‌توجهی به زیرمقوله «ارزش قائل شدن برای دیگران» موجب می‌شود که دانش‌آموزان به دلیل تفاوت‌هایی که میان خود و دوستانشان احساس می‌کنند به آنها احترام نگذارند. این در حالی است که بوربا معتقد است بردباری یعنی احترام به حیثیت و حقوق همه افراد حتی کسانی که عقاید و رفتارهای متفاوتی دارند.

براساس یافته‌های پژوهش، در مجموع ده مصداق مربوط به انصاف شناسایی شده که از این تعداد، بیشترین فراوانی و ضریب اهمیت به زیرمقوله «رفتار غیرمغرضانه و عادلانه در شراکت با دیگران» و کمترین فراوانی و ضریب اهمیت به زیرمقوله «حمایت از مظلومان» مربوط می‌شود. محمدزاده و همکاران (۱۳۹۸) در کتابهای پایه پنجم و ششم ابتدایی کمترین اهمیت را به مقوله انصاف داده‌اند که تا اندازه‌ای با پژوهش حاضر همخوانی دارد. اهمیت به زیرمقوله «رفتار غیرمغرضانه و عادلانه با دیگران» موجب می‌شود دانش‌آموزان در مشارکتهای خود با دیگران به‌خصوص در کارهای گروهی، دیگران را نیز در نظر بگیرند و همه را به یک چشم بنگرند. رفتار عادلانه در شراکت با دیگران سبب می‌شود از بروز رفتارهای نژادپرستانه و تبعیض‌آمیز در دانش‌آموزان جلوگیری شود. به زعم بوربا به‌طور کلی، فضیلت انصاف موجب می‌شود که فرد با سعه صدر باشد و عادلانه و غیرمغرضانه رفتار کند. درحالی که کم‌توجهی به زیرمقوله «حمایت از مظلومان» باعث می‌شود دانش‌آموزان با وظیفه الهی و انسانی خود که حمایت از مظلوم در برابر ظلم است، آشنایی نداشته باشند و به آن اهمیتی ندهند.

نتایج آنتروپی شانون نشان داد که بیشترین میزان ضریب اهمیت به مقوله «مهربانی» و نیز کمترین ضریب اهمیت به مقوله «همدلی» اختصاص یافته است. نتایج پژوهش حاضر با پژوهشهای افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، محمدزاده و همکاران (۱۳۹۸)، مختاری‌پور و سیادت (۱۳۸۸) و ستیوان و وحیودی (۲۰۲۰) همسوست اما با نتایج پژوهش تقوی‌نژاد (۱۳۹۳) ناهم‌سوست. از یک سو، آموزش مهربانی از اساسی‌ترین مباحث تربیت تمام‌ساحتی در مدارس است و موجب رشد روابط اجتماعی عمیق‌تر، استرس کمتر و یادگیریهای گسترده‌تر می‌شود. از سویی دیگر، کم‌توجهی به مقوله همدلی از نقاط ضعف کتابهای درسی است، به‌طوری که دانش‌آموزانی که توانایی همدلی در آنها کم است، قادر به درک دیدگاه افراد دیگر نیستند و قابلیت درک بعد ناپیدای مسائل را ندارند. در نتیجه، در سایر مهارتها مانند مهارت برقراری ارتباط مؤثر، مهارت حل مسئله و مهارت کنترل خشم با مشکل مواجه خواهند شد.

در نهایت می‌توان گفت مهم‌ترین دستاورد پژوهش حاضر، وضعیت مطلوب دو مقوله مهربانی و احترام، وضعیت نامطلوب مقوله‌های همدلی و انصاف و توجه متوسط به سایر مقوله‌ها در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی است. همچنین، عدم استمرار و توالی محتوای آموزشی هوش اخلاقی در پایه‌های مختلف موجب توجه نامتوازن به مقوله‌های مذکور شده است.

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر جهت آموزش هوش اخلاقی و زیرمقوله‌های آن برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی ارائه می‌شود:

- دانش‌آموزان ابتدایی در سنی به سر می‌برند که بهترین زمان برای پایه‌ریزی مفاهیم اخلاقی و اجتماعی به منظور رشد بهتر آنان از نظر اخلاقی و اجتماعی است. بی‌توجهی کتابهای درسی به ویژه کتاب مطالعات اجتماعی به اهمیت آموزش درک احساسات دیگران در موقعیتهای گوناگون، می‌تواند موجب رشد بزرگسالانی با قدرت درک شناختی و عاطفی ضعیف در لحظه شود. بر همین اساس، به برنامه‌ریزان درسی توصیه می‌شود به ضرورت آموزش درک احساسات دیگران در کودکان توجه کنند.
- آموزش وجدان در حکم یکی از مفاهیم اساسی در تربیت اخلاقی و اجتماعی کودکان تلقی می‌شود، لذا به برنامه‌ریزان درسی پیشنهاد می‌شود به آموزش زیرمقوله‌های «تحت‌تأثیر قرار نگرفتن در امور ناپسند» و «جبران آسیب عاطفی یا جسمی به دیگران» توجه بهتری داشته باشند.
- با توجه به اهمیتی که برنامه‌ریزان درسی به آموزش مفهوم کنترل امیال نفسانی در کتابهای مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی قائل شده‌اند، به معلمان دوره ابتدایی پیشنهاد می‌شود که ضرورت آموزش این مطلب و مفهوم را در دانش‌آموزان جدی بگیرند تا از پیامدهای کم‌توجهی به آن در سالهای بعد جلوگیری شود.
- با توجه به نتایج پژوهش، به برنامه‌ریزان درسی پیشنهاد می‌شود محتوایی مناسب را برای آموزش مقوله‌های احترام، مهربانی، بردباری و انصاف در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی تهیه و تدوین کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- آذر، خدیجه و نامور، یوسف. (۱۳۹۶). رابطه هوش اخلاقی با سبک زندگی معلمان. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۲ (۴)، ۹-۱.
- آذر، عادل. (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوی. *فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)*، ۱۱ (۳۷-۳۸)، ۱-۱۸.
- اسمعیل‌نژاد، مرضیه؛ سعیدی‌راد، طیبه و حسینی، معصومه سادات. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی ابتدایی از نظر مؤلفه‌های ادب و احترام. *کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، مشاوره، تعلیم و تربیت، مشهد*.
- افتخاری، جابر؛ مسلمی، فهیمه؛ افتخاری، حجت و سماوی، سیدعبدلوهاب. (۱۴۰۱). بررسی جایگاه هوش اخلاقی در کتابهای خواننداری دوره ابتدایی. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۸ (۴)، ۷-۲۵.
- Doi: 10.22051/jontoe.2021.36586.3369
- بدری‌گرگری، رحیم و واحدی، زهرا. (۱۳۹۴). تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر رشد هوش اخلاقی دانش‌آموزان دختر. *تفکر و کودک*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۶ (۱)، ۱-۱۷.
- بوربا، میکله. (۱۳۹۰). پرورش هوش اخلاقی: هفت فضیلت اساسی که برای درست رفتار کردن، به فرزندان باید آموخت، ترجمه فیروزه کاوسی. تهران: رشد. (تاریخ انتشار به زبان اصلی ۲۰۰۱)
- پورجمشیدی، مریم و بهشتی‌راد، رقیه. (۱۳۹۴). تأثیر هوش اخلاقی و سلامت روان بر شادکامی دانشجویان. *پژوهشنامه روان‌شناسی مثبت*، ۱ (۴)، ۵۵-۶۶.
- تقوی‌نژاد، حجت‌اله. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای برنامه درسی پیام آسمانی دوره متوسطه اول از حیث میزان توجه به مؤلفه‌های هوش اخلاقی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- حسنی، محمد. (۱۳۹۵). بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی. *دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی*، ۱۱ (۲۲)، ۱-۲۸.
- حسنی، محمد و وجدانی، فاطمه. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کیفی کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی. *دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی*، ۱۲ (۲۵)، ۲۹-۵۴.
- حیات‌بخش، سحر؛ انتصارفومنی، غلامحسین و حجازی، مسعود. (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر اخلاق تحصیلی و خودکارآمدی تحصیلی دانش‌آموزان دختر پایه دهم مدارس دولتی. *فصلنامه علمی روان‌شناسی تربیتی*، ۱۶ (۵۶)، ۱۱۷-۱۳۰.
- Doi: <https://doi.org/10.22054/jep.2020.44113.2718>
- دائی‌زاده، حسین؛ دائی‌زاده، امین و رضائیان، ایمان. (۱۳۹۴). مبانی آموزش مطالعات اجتماعی. قابل دسترسی از وبسایت آموزشی فرهنگی معلم‌کده.
- www.moallemkade.ir
- دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی. (۱۳۸۶). *راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی برای دوره آموزش عمومی (ابتدایی - راهنمایی)*. تهران: وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- زراعتی، معصومه؛ غضنفری، فاطمه و مهراندوز، فاطمه. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های همدلی. *همایش ملی آموزش ابتدایی*.
- عابدینی‌بلترک، میمنت. (۱۳۹۹). بررسی جایگاه تربیت اخلاقی در کتابهای درسی دوره ابتدایی؛ مطالعه‌ای از نوع تحلیل محتوا. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۸ (۴۸)، ۱۷۱-۱۸۷.
- Dor: 20.1001.1.22516972.1399.28.48.8.7
- کوهی‌نژاد، علی و کوهگرد، طویی. (۱۳۹۵). تحلیل محتوا با رویکرد کتب درسی. خراسان رضوی: اکبرزاده.

- گروه مؤلفان. (۱۴۰۱). *مطالعات اجتماعی پنجم دبستان (چاپ هفتم)*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر چاپ و توزیع کتابهای درسی.
- گروه مؤلفان. (۱۴۰۱). *مطالعات اجتماعی چهارم دبستان (چاپ هفتم)*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر چاپ و توزیع کتابهای درسی.
- گروه مؤلفان. (۱۴۰۱). *مطالعات اجتماعی سوم دبستان (چاپ هفتم)*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر چاپ و توزیع کتابهای درسی.
- گروه مؤلفان. (۱۴۰۱). *مطالعات اجتماعی ششم دبستان (چاپ هفتم)*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر چاپ و توزیع کتابهای درسی.
- لنیک، داگ و کیل، فرد. (۱۳۹۱). *هوش اخلاقی: رویکردهای نوین اثربخشی سازمانی و موفقیت رهبران کسب و کار*، ترجمه علی محمد گودرزی. چاپ اول، تهران: رسا.
- محمدزاده، مریم؛ تیموری، انیسه و رنجبر، افسانه. (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتابهای مطالعات اجتماعی پنجم و ششم ابتدایی از لحاظ توجه به تقویت هوش اخلاقی. *پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی*، سازمان بین‌المللی مطالعات دانشگاهی.
- مختاری‌پور، مرضیه و سیادت، سید علی. (۱۳۸۸). بررسی مقایسه‌ای ابعاد هوش اخلاقی از دیدگاه دانشمندان با قرآن کریم و ائمه معصومین (ع). *دوفصلنامه علمی - تخصصی مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، ۳ (۴)، ۹۷-۱۱۸.
- مظفری، امید. (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی شش پایه ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی. *مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی*، ۲ (۲۰)، ۳۳-۲۱.
- نامور، جعفر و آذربایجانی، مسعود. (۱۴۰۱). تحلیل هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن براساس روایات. *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ۵ (۱۰)، ۸۷۱-۸۷۸.

Doi: 10.30510/psi.2022.328548.3073

بشاره، موفق. (۲۰۱۳). *أثر برنامج تدريبي مستند إلى نظرية بوريا في تنمية الذكاء الأخلاقي لدى أطفال قری SOS في الأردن*. *المجلة الاردنيه في العلوم التربويه*، ۹ (۴)، ۴۰۳-۴۱۷.

- Aldarabah, I., Almohtadi, R., Jwaifell, M., & Salah, R. (2015). Evaluating the moral intelligence of the late childhood (9-12) years in Jordan: Al-karak governorate case. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 5(1), 108-118.
- Al nawasreh, I. A. (2016). Moral intelligence among gifted and normal achievers from student's at Ajloun Area, and its relationship with gender, class and academic achievement. *The International Journal for Talent Development*, 7(2), 3-25. <https://doi.org/10.20428/ijt.d.v7i2.1042>
- Auliya, F., Pranoto, Y. K. S., Sunawan, S., & Sunarso, A. (2021). The permissive non-parental childcare and moral intelligence: Indonesian setting. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 10(2), 569-575. DOI:10.11591/ijere.v10i2.21032
- Bani-khalid, T., & Al-adamat, A. M. (2019). Does moral intelligence affect corporate social responsibility disclosures? A field study of the financial statements preparers in the Jordanian industrial sector. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(11), 561-568.
- Clarken, R. H. (2009). *Moral intelligence in the schools*. Online submission.
- Clarken, R. H. (2010). *Considering moral intelligence as part of a holistic education*. Online Submission. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Denver, CO, Apr 30-May 4, 2010).
- Lennick, D., & Kiel, F. (2006). Moral intelligence for successful leadership. *Leader to Leader*, 40, 13-16. <https://doi.org/10.1002/ltl.172>

- Naqashzadeh, M., & Sabahizadeh, M. (2016). The effect of training moral intelligence components on the social interaction of female junior high school students. *Academic Journal of Psychological Studies*, 5(2), 1-10. DOI:10.20286/ajps-0502244
- Scott, W. A. (1955). Reliability of content analysis: The case of nominal scale coding. *Public Opinion Quarterly*, 19(3), 321. doi10.1086/266577
- Setiawan, D., & Wahyudi, A. (2020). Development of citizenship learning based on moral intelligence as a system program for culturing main character values. *Jurnal Ilmiah Teunuleh*, 1(2), 285-297. DOI:10.51612/teunuleh.v1i2.79
- Sobh, S., Alagi, I., & Al Chanta, Z. S. (2019). The level of moral intelligence according to the borba model of the secondary school students in Lattakia city. *Tishreen University Journal for Research and Scientific Studies - Arts and Humanities Series*, 41(6), 117-133.
- Teo, C. T., & Crawford, L. E. D. (2000). Developing the moral intelligence of children. *REACT*, 2000(2), 41-46.
- Toprak, M., & Karakus, M. (2018). Teachers' moral intelligence: A scale adaptation into Turkish and preliminary evidence. *European Journal of Educational Research*, 7(4), 901-911. DOI:10.12973/eu-jer.7.4.901

Moral Intelligence as Reflected in Elementary School Social Studies Textbooks

Z. Gholami¹ © Z. S. Athari, Ph.D.^{2*}

Abstract

Assuming that Social Studies (SS) should help the development of Moral Intelligence (MI), the question that would arise is whether the Elementary School (ES) textbooks in this area do cover the topic from Borba's perspective in which MI is considered to have seven constituents, and to what extent. To provide an answer to this question all SS textbooks at this level were content analyzed in terms of indicators of those seven constituents and their subdomains as identified and confirmed by experts. The results show that a total of 741 indicators were identified, most of which were those indicating kindness, while the least number was that of fairness. Right next to kindness, respect is well covered, while empathy is close to fairness. Other constituents rank in the middle and as such show an uneven approach to MI's constituents. Furthermore, the coverage of these constituents lacks continuity and order across grades.

Keywords: Moral intelligence, textbook, social studies textbooks, elementary school

Date Received: Jan. 5, 2024

Date Accepted: June 20, 2024

This paper is derived from the first author's Masters' Thesis.

1. MA in Curriculum Planning, Faculty of Humanities and Law, University of Kashan, Kashan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Education, Faculty of Humanities and Law, University of Kashan, Kashan, Iran. (Corresponding Author).
E-mail: zathari@kashanu.ac.ir